

Nyugmozgás siethez indul sietben ablakik

Man Ray életmű-kiállítása

RÓZSA T. ENDRE

Kunstforum, Bécs, 2018. VI. 24-ig

A számítógép ördöge összekeverte a szavakat? Vagy halandzsa lenne a szöveg? Nem, egy vers kezdete, Weöres Sándor írta. Heves vita robbant ki körülötte, Pátzay Pál és Kassák Lajos is hallatta a hangját. A szöveg 1947-ben jelent meg, lehetett volna még jobb dolguk a csepülésnél. A szürrealista képalkotás egyik lehetséges eleméhez érkezett el Weöres – a módszer nincs messze Man Ray és más avantgardisták gondolatmenetétől. Levélben számolt be Fülep Lajosnak az ellenséges fogadtatásról, és megírta, hogy azért kontaminálta a nyelvi elemeket, azért képzett igéből főnevet, főnévből igét, mert a mozgás ideáját akarta megragadni. *Eidolon (Szellemkép)* volt az eredeti verscím, de az elutasító fogadtatás miatt óvatosabb címre váltott. Az új cím: *Az áramlás szobra*. Ami félmegoldás, az „áramlás” rendben van, de a „szobor” csak ködösítés. A mozgás ideájának megjelenítését az olasz futuristák kezdték. Man Ray filmjeinek is az egyik visszatérő témája. A talán legtökéletesebb megoldást viszont a véletlen szülte. Szürreális véletlen. A kislányos arcú Casati márkinőről készített félaktportrét Ray, és egy lámpa felrobbant. A modell ijedtében felfelé mozdította a fejét; a kontúrok enyhén elmosódtak, és Casati szempárja megkettőződött. *A Lépcsőn lemenő akt*, Duchamp viszonylag korai főműve szintén a mozgást ábrázolja, fázisokra bontva, Man Ray fotója tette közismertté. Ingres a rendet vitte be a nyugalomba – írta Klee, én viszont a mozgásba akarok rendet vinni. Paul Klee a konstrukció és az intuíció között kereste az egyensúlyt. Moholy-Nagy László úgy értelmezte önmagát, hogy konstruktív alkotásaiban a mozgás folyamata alakul át architektúrává, és a befejezett mű a végső esszencia. A gép-dada korszakában már bolygatni kezdte ezt az elvet. Egyik főművéről, a *Fény-tér modulátor*ról néhány perces nonfiguratív filmet készített. Minden vitán felül áll, hogy ez a zseniális fénymobil, amin Moholy-Nagy igen sok éven keresztül szöszmötölt, szintén a mozgás ideáját modulálja.

MAN RAY: *Ingres hegedűje*, 1924 (1990)

Courtesy Galerie Johannes Faber, © MAN RAY TRUST / Bildrecht, Wien, 2017/18
HUNGART © 2018

A Philadelphiában született Man Ray pályafutása az Egyesült Államokban kezdődött, és nem akárhogyan. Párizsba csak 1921-ben érkezett meg, ehhez képest feltűnő, hogy mennyire gyorsan és harmonikusan illeszkedett be a francia főváros művészeti világába. A bécsi életmű-kiállítás ennek okát is megmutatja: Amerikában kezdett franciává válni Ray. Érkezése évében már meghívást kapott, hogy vegyen részt az exkluzív Dada-tárlaton. 1925-ben, az első szürrealista kiállításon Man Rayt alapító tagnak fogadták el;

egyenrangú társ lett Arp, Ernst, Masson, Miro és Picasso mellett. Fotói és fotóobjektjei tették leginkább sikeressé a sok műfajban dolgozó, mondhatni interdiszciplináris művészt. Modellje, franciayelvtanára és élettársa az ovális arcú Kiki de Montparnasse volt nyolc viharos esztendőn keresztül.

Man Ray közismert műve az *Ingres hegedűje*. Kiki hátának aktja az alap, és érdemes közel hajolni a műhöz: az ikonikussá válás csak kérget vont rá, de nem koptatta el. Jócskán lehet még újat mondani róla. Az egyre franciább művész tussal megfestett papírból vágta ki a hegedű hangréseit, majd tükörszimmetrikus kollázsként ráillesztette az ezüstszelatin fotóra. Részleges metamorfózist hozott létre; vibrál az alkotás a női hátakt és a hegedű képe között. Sötét háttér, jól megvilágított akt, ólomceruzás korrekció. Elhanyagolhatatlan alkotóelem a cím is, a fejre tekert turbán és a póz Ingres egyik aktfestményét, a *Fürdőző nőt* (1808) és távolabbról a *Török fürdő* (1859) háremjelenetének főalakját idézi. Az *Ingres hegedűje* (violon d'Ingres) szókapcsolat sem véletlen, a francia kifejezés valakinek a hobbi-
jára, a vesszőparipájára utal, és franciául a vesszőparipa: dada.

Azaz a dadaizmust is beléptette a jelentésmezőbe, így a csavaráson is tudott még egy utolsót csavarintani. A szavak szeretkeznek – tartotta André Breton. A vizuális ötlet, a szójáték, a nyelvi humor Man Ray életművének állandó kísérője, de ritkán hagyta annyiban. Kiaknázza, elmélyíti, feltárja a tudati mélyrétegeket. Az *Ingres hegedűje* többször vált inspirációs forrássá, egy amerikai fotós, Joel-Peter Witkin például a maga szabadista szellemében parafrázálta a *Violon d'Ingres*-t. Művének címe: *Man Ray „Le Violon” (Tribute)*, azaz tisztelgés, hommage Ray hegedűje előtt.

1926-ban Jean Cocteau megkérte Man Rayt, hogy készítsen fotósorozatot egy férfi artistáról, amikor nővé alakítja át magát. Abban az évben egész Párizst lázba hozta Barbettes, a selyemharisnyás, strucctollakkal ékesített, túllszoknyás akrobatanő, aki kötélén táncolt a magasban, és lélegzetelállító mutatványokat végzett a trapézban. A szám végén, amikor Barbettes meghajolt a közönség előtt, ugyanazzal a mozdulattal vette le a fejről a parókát, hogy láthassák, valójában nem nő, hanem férfi. Ray mehökkentető fotósorozattal dokumentálja, hogyan sminkeli magát femininné egy

MAN RAY: *Könnyek*, 1933 (1959), ezüstszelatin

Museum Abteiberg Mönchengladbach, © MAN RAY TRUST/Bildrecht, Wien, 2017/18
HUNGART © 2018

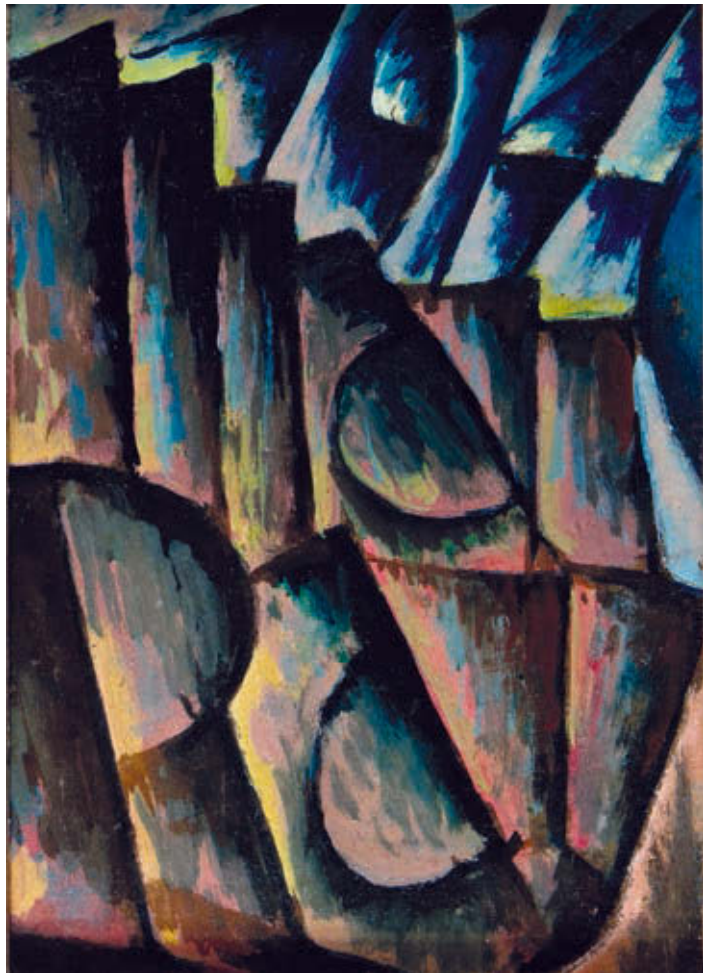
MAN RAY: *A kötél-táncost saját árnyéka kíséri*, 1916, olaj, vászon

The Museum of Modern Art, New York. Gift of G. David Thompson, 1954, The Museum of Modern Art, New York / Scala, Florenz
HUNGART © 2018

erőteljes felsőtestű férfi, és alakul át kecses kötél-táncosnővé. A szurrealisták eleve vonzódtak a kétértelmű szituációkhoz, és néhányuk szerint nem bináris opció a férfi és a nő. Cocteau szerint a lényeg az átmenetben rejlik, amit tanulmányában szürrealizmusnak nevez. Man Ray már 1921-ben készített fotókat a magát nővé transzformáló Marcel Duchamp-ról. A feminin alteregó nevet is kapott: Rose Sélavy. Az egyik fotón tollas kalap árnyékolja a feketével kihúzott szemeket, egyenletes smink, könnyű rúzs, puhán redőzött gallér,

kettős gyöngysor és a blúzon nagy bross. Egy másik fotón prémgallér, rajtuk kecsesen tartott kezek nagy gyűrűkkel, lágy női tekintet. Az altergő nevének feloldása: Eros-C'est la vie, az élet erotika. A c'est la vie kifejezés banalitása viszont megint ironikus, és megfordul a jelentés. Egyszerre állítás és tagadás. Duchamp és Ray konceptfotóikon az élet profán értelmét vibráltatták meg, miközben a kép egy lehetetlen kölnimárkát is reklámoz, a címkén: *Eau de Voilette*. (A voilette jelentése kalapfátyol.) A márka abszurd nevében az Eau de Toilette megjelölést forgatták ki. Ugyanehhez a körhöz tartozik a Mona Lisa bajusszal. A kísérő felirat feloldása – L.H.O.O.Q = elle a chaud au cul – arra céloz, hogy a modell csak hátulról Júlia, előlről Rómeó, ahogy a kackiás bajuszka és a kis kecskeszakáll jelzi. A szürrealisták viszonya a szexhez, a pornográfiahoz és Sade márkához külön misét érdemel. Elég az hozzá, hogy a Kunstforum kiállításának az ezt taglaló szekciója előtt tiltó felirat: belépés csak 18 éven felülieknek!

A kiállítás egyik multhatatlan érdeme, hogy aprólékosan bemutatja a pályakezdő Ray korai

MAN RAY: *Man Ray 1914*, 1914, olaj, karton

The Roland Penrose Collection, © Lee Miller Archives, England 2017. All rights reserved. Supplied courtesy of The Penrose Collection. © MAN RAY TRUST / Bildrecht, Wien, 2017/18
HUNGART © 2018

MAN RAY: *Isidore Ducasse rejtélye*, 1920/1971, csomagolás (varrógép, zsák, zsineg)

Sammlung Marion Meyer, Paris, © Xavier Lhache, courtesy Galerie Eva Meyer, Paris
© MAN RAY TRUST / Bildrecht, Wien, 2017/18, HUNGART © 2018

amerikai korszakát, amelyből kiütözik, hogy az európai avantgárd mennyire erősen inspirálta. 1913-ban mutatták be Európa modern művészetét New Yorkban, és a rendezők nem fukarkodtak. Egy üressé vált nagy fegyverraktár többszintes épületének hatalmas tereiben a korai impresszionistáktól kezdve Cézanne-on és Van Gogh-on át a dadaizmusig minden komolyabb alkotó művei a falakra és a posztamensekre kerültek. Ez volt a híres Armory Show, ami felriasztotta az amerikai művészetet az art nouveau, a szecesszió Csipkerózsika-álmából. A New York-i közönség viszont megdöbben és botrányt kiáltott. Duchamp korai főművének, a *Lépcsőn lemenő akt*nak egyik szűk eszű kritikusja új címet ajánlott: *Robbanás egy ládagyárban*. Néhányan (kevesen!) azonban maguknál voltak és vásároltak. Enyhén szólva nem jártak rosszul. A néhány száz dollárért vásárolt képek ára ma csillagászati, több százezer vagy akár több millió dollár.

Egy kisvárosi művésztelep működött New Yorktól nem messze, és az Armory Show egyik rendezője, Duchamp meglátogatta a művészkolóniát. Ray ott lakott, és ott is dolgozott. A legamerikaibb francia, Marcel Duchamp és a legfranciább amerikai, Man Ray életre szóló barátságot kötöttek. Duchamp volt a mester, és Ray jó tanítványnak bizonyult, de nem lett epigon. Közös munkái szerzősége szétválaszthatatlan, ilyenek a Rose Sélavy-fotók is. Ray sorozatot készített Duchamp-ról. A *Tonzúra* című fotón ötágú csillag alakban kiborotvtávták a haját Duchamp feje búbjáról. A felvétel hátulról készült. Szemből egy másik: Duchamp kopaszra nyírt fejjel néz valamerre, de nem a kamerába. A kép címe: *Borotvtált koponya*. Ray és Duchamp új irányzatba kezdtek, ebből bontakozik ki majd a body art, de más irányoknak, például a koncept artnak is az előfutárai voltak.

A szürrealista esztétika, mint minden igényesebb irányzat, a kanti ítélőerő fogalmára épül. De tágít rajta és specifikálja; bekapcsolja az álmot, a tudatalatti és a véletlen területét. Nagyon egyszerűsítve: nem azért gondoljuk szépnek, mert tetszik, hanem azért tetszik, mert a priori szép. A konzervatív ízlésű Freud nem értette a szürrealistákat, vagy inkább nem akarta érteni. Isidor Ducasse (Lautréamont) a váratlan összekapcsolódásban találta meg a szépség fogalmi kulcsát. Klasszikus definíciója: ha egy hullaház boncasztalán véletlenül összetalálkozik a varrógép az esernyővel, az maga a szépség. Man Ray roppant egyszerű megoldást talált. Szövetbe burkolt egy tárgyat, és kötéllal több irányban szorosan átkötözte. A mű címe: *Isidor Ducasse enigmája*. A rejtjelezett enigma könnyen feltárja a titkát: kis szemlélődés után nyilvánvalóvá válik, hogy Ray egy varrógépet csomagolt be.

A Montparnasse királynője, Kiki után az amerikai Lee Miller lett Ray élettársa, modellje és aktív munkatársa, közösen fejlesztették ki például a szolarizációs eljárást. A ma már a legtöbb mobiltelefonba beépített applikáció grafikává alakítja a fotót. Munka közben Ray állítólag szeretett metronómot hallgatni. Ki is

MAN RAY: *Le rombolandó tárgy*, 1923/65
metronóm, fotó, gemkapocs

Sammlung Marion Meyer, Paris, © Marc Domage, courtesy Galerie Eva Meyer, Paris. © MAN RAY TRUST / Bildrecht, Wien, 2017/18, HUNGART © 2018

állított egy metronómot, a jobbra-balra mozgó karra egy fotóból kivágott szemet illesztett gemkapoccsal. Lee Miller később elhagyta Rayt, aki bosszúból a korábbi szemet Miller szemére cserélte, és a műnek a *Le rombolandó tárgy* címet adta. Angliában művészeti hallgatók szét is verték a metronómot. Ray újra elkészítette a művet, de címét az ellenkezőre változtatta: *Le rombolhatatlan tárgy*. Miller a második világháború alatt amerikai katonai fotós volt, Normandiában szállt partra a csapatokkal, és Párizson, Münchenen át Magyarorszáig követte a háborút. Budapesten Lee Miller dokumentálta Bárdossy kivégzését.

A napot nem lehet megfogni – állítja egy tévéreklám. A vizuális ötletnek, mint annyi minden másnak, Man Ray az eredeti gazdája. Egy kéz hüvelykujja és mutatóujja a napot szorítja közre a *Rébusz* című festményén. Ray sokrétű munkásságához a festményei és szobrai is hozzátartoznak, azokon keresztül is a hiteles szürrealista látást érzékítette meg, és ez a fényképezőgép nélkül készült „rayográfjaira” is érvényes. El Lissitzky megvádolta Moholy-Nagyot, hogy a kamera nélküli fotózás ötletét Raytól csaklizta el. Ami történetesen nem igaz, Henry Fox Talbot készített először fotogramot, a közvetlen fényírást már az 1800-as évek közepén felfedezték. Egy lényeges pontatlanságot viszont tisztázni kell. Amit magyar szürrealizmusnak szokás nevezni, az csak részleges szürrealizmus. Farkas Istvántól Vajda Lajosig, Bálint Endréig és Ország Lilitől, Szabó Ákoson át Méhes Lászlóig túl sok a természetes indíttatás. Ugyanez érvényes a bécsi fantasztikus realistákra. Egyetlen kivétel a háború után Párizsba került Hantai Simon, aki néhány évre a hanyatló Breton hatása alá került, de az 50-es évek közepétől már a saját útját kereste, és remekül meg is találta. Man Ray szürrealista életmű-kiállítása egyebek mellett tiszta vizet öntött az osztrák–magyar pohárba.